

3-generationsfamilier i 1800-tallet

Om statisk og dynamisk familieanalyse

Af Hanne Willert

Til min magisterkonferens i kultursociologi¹ har jeg foretaget en lokalhistorisk analyse af familieformer og husstandsstruktur i Kyndby sogn i Hornsherred gennem 1800-tallet. Et hovedformål med undersøgelsen var at få større viden om 3-generationsfamilier på landet i sidste århundrede. Resultaterne af denne del af undersøgelsen præsenterer jeg her – som et bidrag til diskussionen om tidligere tiders familieformer. Artiklen falder i 4 dele:

1. Baggrund og begrundelser for analysen.
2. En tværsnitsundersøgelse af Kyndby i 1870.
3. Korrektion af tværsnitsanalysens resultater.
4. En forløbsanalyse af Kyndby gennem 1800-tallet.

1. Baggrund og begrundelser for analysen

3-generationsfamilier er interessante, for så vidt som de udsiger noget om menneskers livsvilkår, og de kan især belyse gamle menneskers situation i samfundet: Kunne datidens landboere forvente, at de, når de blev gamle, kunne bo sammen med deres børn lige til deres død? Spørgsmålet kan også formuleres: Hørte det med til familiens samfunds-

mæssige funktioner at tage sig af de gamle og uarbejdsdygtige? – ligesom familierne tog sig af børnene, så længe *de* ikke kunne klare sig selv.

Gamle menneskers situation

Flere undersøgelser om 3-generationsfamilier bygger på folketællingernes tal, altså på et billede af befolkningens og husstandenes sammensætning på et bestemt tidspunkt, som en 'tværsnitsundersøgelse'. Men for at få svar på ovenstående spørgsmål er det ikke nok at undersøge, hvor mange procent af et samfunds husstande der på et givet tidspunkt rummer familier med 3 generationer i lige linie – selv om man eventuelt sammenligner resultatet med nutidens familiesammensætning.

Med hensyn til direkte sammenligninger med nutiden er det et problem, at nogle afgørende demografiske forskelle (især datidens højere vielsesalder og lavere dødsalder) betyder, at det i 1800-tallet var en meget mindre del af befolkningen, der levede længe nok til at blive bedsteforældre, end i dag. Der var færre *muligheder* for 3-generationsfamilier dengang, et forhold der, hvis det overhovedet nævnes, ofte kun omtales i en bisætning i forbindelse med sådanne sammenligninger.

De demografiske forskelle bevirker desuden, at gamle i datidens samfund kunne være en del af helt andre husstandskombinationer end 3-generationsfamilier eller husstande med kun én generation.

En tværsnitsanalyse af gamle menneskers forhold må både undersøge, hvor mange der bor i 3-generationsfamilier, hvor mange der

1. *Familier i et samfund i opbrud*. Institut for Kultursociologi, Københavns Universitet 1990. En omarbejdet version udkommer på Akademisk Forlag i 1991: *Store familier i små huse*.

bor sammen med deres voksne, eventuelt gifte, børn, altså i 2-generationsfamilier uden mindreårige børn, hvor mange der bor alene (eller sammen med helt andre, ubeslægtede, personer), samt hvor mange der stadig selv har mindreårige børn. Det sidste forekommer langt oftere i 1800-tallet end i dag, både som et udtryk for den sene giftealder og den enkelte kvindes fortsatte børnefødsler – langt op i fyrreårsalderen – og som et resultat af de mange flergangsgifte, i denne forbindelse ældre enkemænd, der har giftet sig med en yngre kone.

En tværsnitsanalyse, der viser en lav forekomst af 3-generationsfamilier, berettiger ikke til uden videre at slutte, at så boede de fleste gamle mennesker alene.

Tværsnitsundersøgelser af 3-generationsfamilier

Men forekomsten af 3-generationsfamilier i et befolkningstværsnit giver ikke engang udtømmende besked om, hvor udbredt en praksis det var for 3 generationer at bo sammen.

De demografiske forskelle, som bevirker, at der ikke er så mange bedsteforældre i live, betyder også, at eventuelle 3-generationsfamilier kun består i forholdsvis kort tid ad gangen, selv om de gamle bliver boende til deres død. Og en familietype, der kun har kort varighed, fremstår i et befolkningstværsnit med en lav forekomst. Tværsnitsanalysen kan ikke oplyse om, hvor mange af *alle* familierne, der på et eller andet tidspunkt har rummet 3 generationer i lige linie. Som en statisk analysemetode kommer tværsnittet her til kort over for familien som et dynamisk fænomen, under bestandig forandring.

Forskellige undersøgelser af den generationsvise sammensætning af husstandene på landet i 1800-tallet, foretaget ved hjælp af befolkningstværsnit, viser, at kun mellem 8 og 13% af husstandene rummede 3 generationer i lige linie.² Nogle af disse undersøgelser er

lokalsamfundsanalyser af et enkelt sogn, andre bygger på landsdækkende stikprøver; men resultaterne om den generationsvise husstandssammensætning er ret ensartede. De af undersøgelserne, der skelner mellem sociale lag, viser samstemmende, at der er flere 3-generationsfamilier blandt gårdfolk end blandt husfolk.

H. C. Johansen og Jørgen Elklit konkluderer på baggrund af blandt andet disse resultater, at husstandsstrukturen i Danmark ikke har ændret sig stort fra 1700-tallet til i dag.³

Etnologiske forløbsundersøgelser

Men som også Elklit påpeger,⁴ ser den konklusion ud til at være i modstrid med resultaterne af nogle etnologiske familieanalyser, foretaget på Institut for europæisk folkelivsforskning i Brede.⁵

4 af de 5 studier i denne rapport er dynamiske analyser eller 'længdesnitsundersøgelser' af gårdfolk. Metoden har været, i et lokalsamfund at følge de enkelte gårdmandsfamilier gennem vielse, børnefødsler, generationsskift osv., gennem hele 1800-tallet.

Rapporten viser, hvorledes det på alle 4 undersøgte lokaliteter var helt almindelig praksis, at de gamle blev boende på gården til deres død, også efter at de unge havde overtaget driften.

Det femte studie i rapporten handler om fiskerbefolkningen på Harbør, dvs. om husfolk. Her varierer antallet af »udvidede familier« gennem 1800-tallet fra 5 til 15% (de udvidede familier er oftest 3-generationsfamilier), mens der er »meget få« aftægtsfolk.⁶ En udregning ud fra de opgivne tal viser, at 5–6% af husenes beboere var på aftægt.

Orvar Löfgren forklarer i en sammenfattende artikel forskellen mellem Harbør-studiet og de andre resultater med, at de andre

2. Johansen 1975, s. 149, Nygård Larsen 1976, s. 141f., begge om 1787 og 1801, Elklit 1969, s. 254 og 259, om 1845, Eklund Hansen 1982, s. 60 og Bøge Henriksen 1982, s. 56, begge om 1870.

3. Johansen 1979, s. 176, Elklit 1977.

4. 1977, s. 200.

5. Löfgren red. 1974.

6. Christiansen og Mathiesen: »Fiskere og bønder på Harbør« i Löfgren red. 1974, s. 54 og 56.

»først og fremmest skildrer en ejendomsbesiddende gårdmandsklasse«, og Elklit tilslutter sig denne forklaring.⁷

Forskellig metodisk tilgang

Jeg har imidlertid fundet det påfaldende, at studiet af fiskerne på Harbør tilsyneladende ikke anvender en dynamisk længdesnitsanalyse, som de 4 studier af gårdfamilier har gjort, men ser ud til at bygge på flere på hinanden følgende tværsnitsanalyser gennem 1800-tallet. Den fundne forekomst af »udvidede familier« på Harbør svarer også udmærket til forekomsten af 3-generationsfamilier i de omtalte andre tværsnitsundersøgelser fra 1800-tallet.

Spørgsmålet er, om forskellen mellem resultaterne af de 4 længdesnitsanalyser, og tværsnitsanalysen af fiskerbefolkningen på Harbør, i hvert fald for en del skyldes den forskellige metodetilgang snarere end sociale forskelle mellem de undersøgte befolkningslag.

I et af rapportens studier over gårdfolk viser Grete Rung en grafisk fremstilling af familiesammensætningen på en gård fra 1807 til 1940,⁸ og her kan man tælle sig frem til, at selv om den ældste generation efter hvert generationsskifte bliver boende på gården livet ud, er det kun i 50 år ud af 132 (38% af tiden), at gården rummer en 3-generationsfamilie. Et andet diagram⁹ viser husstands-sammensætningen på samme gård i 14 folketællinger i perioden og giver basis for at regne ud, at aftægtsfolk i gennemsnit kun udgjorde 6% af gårdens beboere på tællingstidspunkterne – et resultat, der svarer til forekomsten af aftægtsfolk i fiskerhusene på Harbør.

Disse nærlæsninger af Rungs diagrammer over forholdene på en gård gjorde det yderligere klart for mig – i forberedelsesfasen til min egen undersøgelse – at det ville være af værdi at undersøge, hvordan resultaterne af den statistiske tværsnitsundersøgelse og en dy-

namisk forløbsanalyse forholder sig til hinanden. Da husstandsstrukturen på gårdene generelt er bedst belyst, valgte jeg som genstand for min undersøgelse alle husfolkene i et enkelt sogn.¹⁰

En kombination af tværsnits- og forløbsanalyse

Udgangspunktet for min analyse har været Kyndby sogn i Hornsherred i 1870. Sognets 469 beboere det år fordeler sig med 328 personer i 77 husstande i husene, 131 personer på 16 gårde og endelig 10 i alt i lærerens og præstens husstande.

Jeg har først ud fra folketællingen i 1870 foretaget en tværsnitsanalyse af befolkningen og undersøgt husstandenes generationsvise sammensætning.

Dernæst har jeg ved hjælp af kirkebøger fra Kyndby og fra 32 andre sogne fulgt alle 463 landbrugsbeboeres livsløb fra fødslen op til i hvert fald 1880. Disse personoplysninger har været grundlaget for at følge de 77 husstande i husene med deres skiftende sammensætning gennem 7 folketællinger fra 1834 til 1880, en periode lang nok til at rumme mindst ét generationsskift.

2. En tværsnitsundersøgelse af Kyndby i 1870

Kilden til befolkningstværsnittet er de originale folketællingslister på Rigsarkivet. Det har ikke voldt nogen problemer at identificere de enkelte »familier« (som jeg her kalder 'husstande' – for at reservere familiebegrebet til personer, der er beslægtede med hinanden). Det er tydeligt angivet på listerne, hvor mange »familier« der bor i hvert hus, dels ved en talangivelse ud for bostedet, dels ved at de enkelte husstande er adskilt fra hinanden af en vandret linie. Derimod er oplysningerne om slægtskab inden for husstanden ikke altid fyldestgørende, selv om folketællingen i 1870 som noget enestående har en selvstændig ru-

7. Löfgren red. 1974, s. 59, og Elklit 1977, s. 200–201.

8. »Gårdmænd og husmænd i Lystrup – en sjællandsk landsby« i Löfgren red. 1974, s. 29.

9. Löfgren red. 1974, s. 30.

10. En nærmere redegørelse for udvælgelsen af sognet og perioden findes i Willert 1990, s. 37–46.

Den generationsvise sammensætning af Kyndbys husstande 1870.

Familietyper	Huse		Gårde		Alle i Kyndby	
	Tal	%	Tal	%	Tal	%
1-generationsfamilie.....	18	23	1	6,25	20	21
Forældre med ugifte børn.....	42	55	10	62,5	53	56
Ægtepar i 2 generationer.....	3	4	–	–	3	3
'Sikre' 3-gen. familier.....	10	13	4	25	14	15
'Usikre' 3-gen. familier.....	3	4	1	6,25	4	4
Ægtepar med børnebørn.....	1	1	–	–	1	1
Husstande i alt.....	77	100	16	100	95	100
Heraf m. slægtninge*.....	2		2		4	
m. plejebørn.....	6		1		7	
m. tyende.....	3		16		21	
m. andre ubeslægtede.....	3		–		3	

(Kilde: Folketællingslisterne for Kyndby 1870, RA).

Bemærk, at 'alle i Kyndby' også omfatter lærer og præst.

*Andre slægtninge end børn, børnebørn, forældre og bedsteforældre.

brik til »stilling i familien«. Når der f.eks. i denne rubrik står »aftægtskone« eller »plejebarn«, eksisterer den mulighed, at personerne også er beslægtede med husstanden; men det kan ikke afgøres ud fra kilden. I min analyse af husstandene angiver jeg kun de slægtsforbindelser, som udtrykkeligt fremgår af folketællingen.

Der er 18 af de 77 husstande i husene, som kun rummer overhovedet og en eventuel ægtefælle. 7 består blot af det enlige overhoved, hvoraf 5 er kvinder og 2 mænd, alle i enkestand. De rangerer i alder mellem 49 og 72, med en gennemsnitsalder på 59 år. 6 af de 7 bor i et hus, hvor der også bor andre; men folketællingen har angivet dem som en separat husstand. 2 andre enlige overhoveder har en slægtning boende.

De 9 øvrige én-generationshusstande er ægtepar på mellem 28 og 66 år. Gennemsnittet for kvinderne er 47 år, for mændene 42. De 4 af familierne, der har plejebørn i huset, har samme gennemsnitsalder. Det er ikke til at vide, om disse par er alene, fordi børnene er flyttet hjemmefra, eller deres børn er døde, eller der slet ikke har været nogen børn. Det samme gælder de 7 enlige husstande.

De 42 'børnehusstande' i husene har i gennemsnit knap 3 hjemmeboende børn, som næsten alle er under 15 år (antallet af ugifte børn over 15 år i husene er forsvindende lille),

med fra ét til 5 børn i hver husstand. Af de 42 husstande med børn er der kun 2 med et enligt overhoved, begge kvinder. Den ene består af enken Ellen Marie Andreasdatter og hendes ugifte daglejsersøn på 23 år, den anden af Kirstine Marie Hansdatter, en gift daglejer med 2 børn på 8 og 12, hvor folketællingen ikke melder noget om hendes mand. Han er således heller ikke opført som »midlertidigt fraværende« fra sognet. Kirstine Marie er den eneste 'alene-mor' med mindreårige børn i sognets huse, og der må være tvivl om, hvorvidt hun reelt er alene.

De resterende 40 børnehusstande i husene, godt halvdelen af husenes husstande, består af et forældrepar med ugifte børn og ikke andre *familiemedlemmer*. To håndværkerfamilier har en lærling boende, én familie har et spædbarn i pleje, to familier har løgerende, og hos den sidste familie med ubeslægtede husstandsmedlemmer bor der en »aftægtskone« på 81 år og en »idiot« på 52.

Således er der 34 – eller 44% – af husenes husstande, der kun består af 2 forældre og deres ugifte børn, en sammensætning som en 'fuldstændig kernefamilie'. Det er sognets hyppigst forekommende husstandstype. I alt 55% af husenes husstande har en *familiesammensætning* som kernefamilien – nogle få med et enligt overhoved – men én ud af 7 rummer samtidig ubeslægtede husstandsmedlemmer.

Der findes i sognet en anden type 2-generationshusstand end de unge familier med ugifte børn, nemlig huse med ægtepar i 2 generationer. I to af disse husstande er den ældste ægtemand på op mod 70 overhoved, og børn og svigerbørn er mellem 42 og 51 år. Alderen tyder således ikke på, at 'de unge' er nygifte og blot ikke flyttet 'hjemmefra' endnu. Den ene familie har et plejebarn på 11 år. Denne type 2-generationshusstand har mere til fælles med en 3-generationshusstand end med den almindelige 'børnehusstand' på 2 generationer. Den tredje husstand med 2 generationer gifte folk består af et ægtepar og 3 af deres børn, hvoraf den ældste datter på 24 år er gift, mens de andre børn er ugifte.

Resten af husstandene rummer børnebørn og bedsteforældre i samme husstand, men på grund af de mangelfulde slægtskabsoplysninger er det nøjagtige antal af husstande med 3 generationer i lige linie usikkert, fordi børnebørn på folketællingslisterne oftest blot betegnes som f.eks. »datter af søn« uden nærmere angivelse.

De 10 'sikre' 3-generationsfamilier i husene er husstande med 'halve' eller 'hele' – ægtepar i 2 generationer og desuden nogle børn, der undertiden blot benævnes »søn« og »datter«, undertiden f.eks. »datter af søn« samt i et enkelt tilfælde – idiotsikret – »datter af Maren«. Jeg går ud fra, at børnene i alle disse tilfælde er børn af de gifte folk, de er placeret umiddelbart efter på listen, hvilket i de fleste tilfælde kan understøttes af børnenes navne.

I 6 af disse husstande er overhovedet i enkestand, 2 enkemænd og resten enker. I yderligere 2 husstande findes overhovedet ligeledes i den ældste generation, her som et ægtepar. Kun i de 2 sidste 3-generationsfamilier er 2. generation blevet overhoved, i begge tilfælde et 'helt' ægtepar.

De 3 'usikre' 3-generationshusstande i husene består alle af husfader og husmoder, 1 eller flere ugifte børn og dertil 1 barnebarn, f.eks. »datter af datter«. I én af husfamilierne står det ældste af 4 børn, en datter på 20, anført efter det yngste barn, og derefter barnebarnet. Her føler jeg mig overbevist om, at det drejer sig om 3 generationer i lige linie (men hos gårdfamilien i samme kategori står

det ældste barn, en ugift søn på 26, som sædvanlig optegnet øverst, derefter en datter på 21, og derefter den 3-årige Hans Peder Olsen, »søn af søn«; her er jeg mere i tvivl).

Den sidste af husenes husstande er et ældre ægtepar med 2 børnebørn, men ingen børn i huset.

Tværsnitsresultater om husstandssammensætningen i 1800-tallet

Mindst 1/8 af husene i Kyndby rummer altså 3-generationsfamilier, mens det samme gælder for 1/4 af gårdene. Således bliver resultatet for alle sognets husstande, at i hvert fald 15% rummer 3 generationer i lige linie.

I de 14 'sikre' 3-generationshusstande bor der 88 personer. Det svarer til, at mindst 19% af sognets indbyggere bor i 3-generationshusstande.

Disse tal, som vel at mærke er minimumstal, er høje i forhold til andre forskeres resultater. Nygård Larsen finder på et materiale fra 3 landsogne, at både i 1787 og i 1801 er 10% af alle husstande 3-generationsfamilier.¹¹ H. C. Johansens undersøgelse af 26 danske landsogne i samme periode viser 8% husstande med 3 generationer i 1787 og 11% i 1801.¹² Elklit finder på sin stikprøveundersøgelse af folketællingen 1845, at 8% af husstandene i landdistrikterne bestod af 3 generationer, mens 11% af landbefolkningen boede i sådanne husstande.¹³

For 1870 finder Eklund Hansen i et landsogn på Lolland 3-generationshusstande på 15% af gårdene og i 12% af landarbejdernes huse, mens den samlede andel for hele sognet

11. Min udregning efter 1976, s. 141f.

12. 1975, s. 149. I øvrigt forstår jeg ikke rigtigt de brøker og procenter, der er anført i teksten som baseret på de to tabellers %-angivelser om husstandssammensætningen. Når de to tabeller summerer op til henholdsvis 117% og 116%, må det være fordi, kategorierne kan overlappe. Og så kan det vel ikke være rigtigt at subtrahere grupperne med kun forældre og børn *plus* dem med tjenestefolk, fra 100% og slutte, at det kun er resten, der indeholder andre husstandsmedlemmer. Husstandene med tjenestefolk må også kunne indeholde andre medlemmer.

13. 1969, s. 254 og 259.

Den generationsvise sammensætning af Kyndbys husstande 1870. Revideret ifølge forløbsanalysens oplysninger.

Familietyper	Huse		Gårde		Alle i Kyndby	
	Tal	%	Tal	%	Tal	%
1-generationsfamilie.	15	21	1	6,25	17	19
Forældre med ugifte børn.	37	51	10	62,5	48	53
2 søskende m. ægtefæller og børn	1	1	–	–	1	1
Ægtepar i 2 generationer	3	4	–	–	3	3
3-generationsfamilier	14	19	4	25	18	20
Ægtepar med børn og børnebørn	2	3	1	6,25	3	3
Ægtepar med børnebørn.	1	1	–	–	1	1
Husstande i alt.	73	100	16	100	91	100
Heraf m. slægtninge*	2		2		4	
m. plejebørn	6		1		7	
m. tyende.	3		16		21	
m. andre ubeslægtede.	3		–		3	

(Kilde: Folketællingslisterne for Kyndby 1870, RA).

Bemærk, at 'alle i Kyndby' også omfatter lærer og præst.

*Andre slægtninge end børn, børnebørn, forældre og bedsteforældre.

er 11%.¹⁴ Bøge Henriksen har undersøgt et sydsjællandsk sogn, hvor 25% af gårdene og 9% af husene har 3-generationshusstande, i gennemsnit 13%.¹⁵

Tallene for Kyndby viser en højere forekomst af 3-generationshusstande, end jeg er stødt på i nogen andre tværsnitsundersøgelser; men de afviger mindre fra de andre tal om 1870 end fra tal om tidligere perioder.

Som det ses af tabellen, er der en markant forskel mellem husstandene på gårdene – der udelukkende lever af jordbrug – og sognets mere jordfattede husstande. Husstandssammensætningen på Kyndbys gårde fordeler sig med en fjerdedel 3-generationsfamilier og næsten ingen på kun én generation.

Gårdhusstandene i Kyndby er også større end husenes husstande (den gennemsnitlige størrelse er på henholdsvis 8,2 og 4,3 personer), idet der bor tjenestefolk på alle gårdene (i gennemsnit 3 på hver gård). Desuden har gårdene i snit 3 hjemmeboende ugifte børn, hvoraf én er over 15 år.

3. Korrektion af tværsnitsanalysens resultater

For i forløbsanalysen at kunne følge husstandene gennem forskellige folketællinger og være sikker på at identificere husstandsmedlemmerne korrekt over tid og på at oplyse eventuelle familieforbindelser, som ikke fremgår af folketællingerne, var det nødvendigt først at fastslå de 463 (fra folketællingen i 1870) landbrugsbeboeres livsløb fra fødslen op til 1880, ved hjælp af kirkebøgernes optegnelser. For at undgå den skævhed i materialet, som kan blive et resultat af at lade de familier udgå, som flytter meget, har jeg foruden Kyndbys kirkebøger også benyttet kirkebøger fra andre sogne, for at følge Kyndbyboerne gennem deres vandringer før 1870. På den måde er det lykkedes at identificere så godt som alle landbrugsbeboerne tilfredsstillende.¹⁶ Derefter kunne jeg ved, hjælp af 7 folketællinger mellem 1834 og -80 følge husstandene gennem deres stadigt skiftende sammensætning i perioden.

De ny oplysninger om alle sogneboerne – sammenholdt med gennemgangen af 6 andre folketællinger (1834, -40, -45, -50, -60 og

14. Det sidste tal min udregning, efter 1982, s. 60.

15. Det sidste tal min udregning, efter 1982, s. 56.

16. For en nærmere diskussion af forskellige identifikationsproblemer, se Willert 1990, s. 55ff.

1880) – medførte imidlertid som et første resultat, at tværnsnitsanalysens billede af husstandssammensætningen i 1870 måtte revideres.

Når forløbsanalysen således kan korrigere resultatet af tværnsnitsundersøgelsen, skyldes det dels, at jeg på grundlag af en sammenligning mellem de forskellige folketællingers praksis har fundet det mest konsekvent i enkelte tilfælde ikke at følge 1870-tællingens opdeling af beboerne i et hus i 2 adskilte »familier«, dels at kirkebøgernes personoplysninger har afsløret nogle familierelationer de enkelte personer imellem, som ikke fremgår af folketællingen fra 1870.

Uoplyste familierelationer

Den reviderede tabel over husstandenes sammensætning viser 14 3-generationsfamilier i husene i 1870, 4 mere end folketællingen oplyser om.

Én af disse familier fremstod i folketællingen som en husstand med en 'børnefamilie' og 2 ubeslægtede husstandsmedlemmer, nemlig »aftægtskonen« Maren Jørgensen på 81 og Karen Marie Christiansen, en »idiot« på 52. Det har vist sig, at Karen Marie er Marens første barn, født uden for ægteskab, mens en af hendes andre døtre er gift med husfaderen, Rasmus Andersen.

En anden 3-generationsfamilie er den omtalte 'usikre' 3-generationsfamilie med en ugift datter på 20, flere yngre børn og så et barnebarn. Kirkebogen angiver den 20-årige som mor til barnet. I de 2 andre 'usikre' 3-generationsfamilier viser barnebarnet sig derimod at nedstamme fra et ikke hjemmboende barn af huset.

De 2 sidste 3-generationsfamilier er husstande, som folketællingen i 1870 i begge tilfælde har opført som 2 adskilte »familier« i samme hus.

Antallet af husstande i 1870

Folketællingen har registreret 62 huse i Kyndby med 77 husstande i alt, hvoraf 3 husstande bor i fattighuset og 1 som indsidderer på en gård. 12 af de 61 almindelige

huse rummer 2 husstande. I 8 af '2-familiehusene' er de 2 husstande konsekvent vist som adskilte i de forskellige folketællinger, de optræder i – hvad enten de bor i hus sammen eller i 2 forskellige huse – og jeg har ikke kunnet finde nogen anden forbindelse imellem dem.

For de resterende 4 dobbelthusstande gælder det, at mindst én af de 2 husstande – eller enkelte medlemmer af dem – kan følges gennem alle 7 folketællinger, og at de bor i det samme hus i hele perioden.¹⁷ I 2 af disse tilfælde bor de samme 2 1870-»familier« sammen – i samme hus – i flere forskellige folketællinger og bliver nogle gange registreret som 1 husstand, nogle gange som 2.

2 andre tilfælde drejer sig om henholdsvis en enke og en enkemand. De bliver begge efter deres ægtefælles død boende i samme hus som hidtil, og i 1870 – og kun da – bor begge i hver deres hus sammen med en sønne- eller datterfamilie, men uden at slægtskabet angives i folketællingen. De unge familier bor stadig i de samme 2 huse i 1880, efter at de gamle er døde.

I disse 4 sidste tilfælde har jeg på baggrund af en sammenligning af de forskellige folketællingers praksis fundet det mest konsekvent at se bort fra 1870-tællingens angivelse af 2 adskilte »familier«.

På den måde bliver antallet af husstande i Kyndbys huse i 1870 indskrænket til 73. Samtidig er antallet af husstande på kun 1 person reduceret fra 7 til 4.

Familier i folketællingerne

Jeg har undersøgt og sammenlignet folketællingernes praksis ved registrering af flere adskilte »familier« i samme hus, samt ved angivelse af familieforbindelser internt i husstandene. Sammenligningen omfatter alle hus-»familier« i de respektive tællinger, ikke kun forløbsanalysens husstande (husstandene fra 1870). Den undersøger folketællingernes

17. En redegørelse for, hvordan jeg ved hjælp af forskellige kilder har forsøgt at bestemme, hvilke huse folketællingernes enkelte »familier« boede i, og hvor ofte de flyttede, findes i Willert 1990, s. 59–62 og s. 198f.

Folketællingernes oplysninger om slægtsforbindelser i husstandene.

Folketæll.-tal/mine fund:	1834	1840	1845	1850	1860 ¹	1870	1880
FKT's hus- og inds.familier	55	62	65	70	85	77	72
(Husstande i forløbsanalysen)	33	38	42	49	60	73	56)
Identificerede 3-gen.-fam. ²	8	9	6	11	11	17	9
– der i FKT fremstår som:							
»Familie« med (2 el.) 3 gen. ²	1	1	–	5	2	13	3
2 adskilte »familier«	–	2	1	3	5	2	1
1 »familie« med ubeslægtede	7	6	5	3	4	2	5
Huse i alt i FKT med 2 »familier«	–	7 ³	9	11	12	12	10
– heraf uden ident. fam.-forb.	–	6	8	8	6	9	9
Hus»fam.« i FKT med andre voksne							
end 1 ægtepar/enlig	15	7	5	10	7	19	13
– heraf uden ident. fam.-forb.	7	–	–	1 ¹	–	2 ⁵	3 ⁶

(Kilder: Folketællingslister for Kyndby 1834 til 1880 samt mine resultater af forløbsanalysen)

1. Folketællingstallene for 1860 er rettet, se Willert 1990, s. 42.
2. Hertil regner jeg også husstande uden børn, men med 2 generationer af ægtepar/tidligere gifte i lige linie.
3. 6 huse med 2 »familier«, 1 med 3.
4. Husstanden består af en enke, hendes tidligere plejedatter og dennes mand.
5. De ubeslægtede i disse husstande er anført som »logerende«.
6. I én husstand bor der en kone på »aftægt«, én rummer en enke på 74, der lever af »jordbrug«, samt en yngre »indsidder«-familie, i den tredje bor der en ung skomager fra et andet sogn.

opgivelser i de tilfælde hvor jeg ved hjælp af kirkebøgerne har identificeret slægts- eller familieforbindelser, som folketællingen ikke oplyser om.

Når jeg lader denne sammenligning indbefatte de husstande, der *ikke* indgår i forløbsundersøgelsen, er der naturligvis større risiko for, at der – især i disse husstande – refterer familieforbindelser, som det ikke er lykkedes mig at identificere. Men i arbejdet med at fastslå husstandenes forløb gennem tiden og gennem folketællingerne har det netop været nødvendigt at se på hver eneste »familie« i sognet for at fastslå eventuelle slægtsbånd til husstandene fra 1870. Så jeg har også identificeret mange familieforbindelser uden for forløbsanalysens population. Alligevel kan tallene for de identificerede familiale forbindelser i tabellen regnes for minimumstal, da jeg ikke har fastlagt det *fulde* livsforløb for andre personer fra husene end dem, der indgår i forløbsanalysen.

Tabellen viser dels noget generelt om alle folketællingernes praksis, dels at der er forskelle fra tælling til tælling. Jeg tager det generelle først.

Det ses, at folketællingerne kun sjældent

angiver andre familiære relationer end dem mellem forældre og ugifte børn. Men når der i et hus bor andre voksne end en sådan 'biologisk kerne', bliver beboerne som regel registreret som 1 »familie«, hvis 'de andre' er beslægtede med husstandens overhoved – selv om slægtskabet ikke er meddelt – i modsat fald som 2 adskilte »familier« i samme hus.

Den officielle instruks fra Det statistiske Bureau i København har pålagt optællerne, at de ved »familie« skal forstå »det samme som husholdning«, således at de, der »søge bord« sammen, regnes »som hørende til én familie«. ¹⁸ Tabellen viser, at optællerne generelt har regnet folk for én husstand, hvis de var beslægtede, og ellers ikke.

På andre områder er der tegn på, at optællerne beflitter sig på at følge instruksen, hvilket især kan konstateres, når instruksen bliver ændret. Derfor ser jeg deres praksis omkring husstandene som tegn på, at for dem hører fælles husholdning sammen med familieskab. Optællerne var selv fra lokalsamfundet, men de var nok ikke husfolk. Selv om det

18. Citeret efter listerne på Rigsarkivet.

Forekomsten af 3-generationsfamilier ifølge folketællingerne og ifølge min forløbsanalyse.

Folketællingstal/mine fund	1834	1840	1845	1850	1860 ¹	1870	1880
Befolkning i alt	375	380	387	416	459	469	448
Ejendomme i alt	73	72	73	76	86	81	80
Heraf huse	54	53	54	57	67	62	61
Hus- og inds. »familier«	55	62	65	70	85	77	72
Familier med 3 (evt. 2) generationer ifølge FKT	1	1	0	5	2	13	3
– Samme i %	2%	2%	0%	7%	2%	17%	4%
Revideret antal hus- og indsidder-husstande ²	55	60	64	67	78	73	71
Identificerede 3-gen-fam.	8	9	6	11	11	17	9
– Samme i %	15%	15%	9%	16%	14%	23%	13%

(Kilder: Folketællingslister for Kyndby 1834 til 1880 samt mine resultater af forløbsanalysen).

1. Folketællingstallene for 1860 er rettet, se Willert 1990, s. 42.
2. Folketællingens antal, minus de tilfælde af 2 adskilte »familier« i samme hus, som jeg har valgt at regne for én husstand – ifølge de overvejelser med hensyn til 1870, som jeg har gjort rede for.

ikke er til at vide, om deres opfattelse af familieskab og fælles husholdning falder sammen med husfolkens opfattelse og/eller med deres praksis, har jeg valgt at følge dem deri, at hvis alle personerne i et hus er beslægtede, regner jeg dem for én husstand, hvadenten slægtskabet er angivet i folketællingen eller ej.

Langt de fleste husstande med andre familiemedlemmer end forældre og ugifte børn er familier med ægtepar i 2 generationer og oftest børn i en 3. generation. I alle 7 folketællinger har jeg kun identificeret i alt 8 husfamilier med *voksne* beslægtede af *anden slags*. Jeg har ikke vist dem særskilt i tabellen, men halvdelen fremstår som 1 »familie« med ubeslægtede, og kun i 2 tilfælde – begge i 1870 – fremgår slægtskabet af folketællingen.

Hvis man i Kyndby ville undersøge forekomsten af familier med 2 generationer gifte – eller 3 generationer i alt – ud fra disse folketællinger alene, ville resultatet stemme meget dårligt med virkeligheden – som det ses af ovenstående tabel.

I sammenligning med forrige tabel fremgår det, at man ville få et sandere billede af antallet af 3-generationsfamilier de forskellige år ved simpelt hen at gå ud fra, at antallet af enkelte »familier« med 'andre' voksne husstandsmedlemmer end den 'biologiske kerne' svarer til antallet af 3-generationsfamilier. Enkelte af de angivne »familier« rummer

ganske vist *andre* slægtninge, og enkelte omfatter *ubeslægtede* voksne. Til gengæld er der huse, hvor folketællingen har opført 2 adskilte »familier«, som, hvis de betragtes som én husstand, viser sig at rumme 2 generationer ægtepar – eller 3 generationer i alt – i lige linie.

Denne måde at 'tælle 3-generationsfamilier på' er naturligvis kun en tilnærmelse og giver ikke den reelle forekomst. I de fire folketællinger mellem 1840 og -60 (incl.) ville andelen blive for lav, i 1834 og 1870 og -80 derimod for høj. Det bringer mig over til de forskellige tællingers specifikke praksis.

Folketællingernes forskellige praksis

I 1834 er der ingen angivelse på listerne af antallet af »familier« i hvert hus, og folketællingens opgørelse af det samlede antal »familier« er identisk med ejendomstallet. Derfor har jeg det år regnet med 1 »familie« i hvert hus (den 'ekstra' familie i tabellen er en indsiderfamilie på en gård, der senere bor i eget hus). Det kan delvis forklare det høje antal af »familier« med 'andre voksne' i husstanden (nogle af dem har sikkert været 2 husstande i ét hus) – og dermed også, at der det år er næsten dobbelt så mange familier med 'andre' som det antal 3-generationsfamilier, jeg

har kunnet identificere. Den store forskel kan også delvis skyldes, at jo længere afstanden er til 1870, jo sværere har det været for mig at identificere slægtsrelationerne.

I alle de andre tællinger er der gjort forsøg på at opgive antallet af »familier« i hvert hus – samt fra 1850 også på at markere adskillelsen mellem 2 »familier« i samme hus. Men undertiden mangler tallet på familierne, undertiden adskillelsen imellem dem – og til tider begge dele. Det sidste gælder f.eks. ofte for én af de 9 lister, som tællingen i 1880 er opgjort på. På denne liste optræder en »husmandsenke«, der lever af »jordbrug«, sammen med en ung »indsidder«-familie som én »familie«, uden at jeg kan se nogen slægtsforbindelse mellem dem (se tabel s. 8 note 6) – og jeg formoder, de rettelig burde være angivet som 2 »familier«.

Bortset fra dette tilfælde resterer derefter 4 »familier« i alt i 1870 og -80 med 'andre voksne', som ikke er familiemedlemmer. De to husstande i 1870 har »logerende«, og det samme ser ud til at være tilfældet for den ene i 1880 (tabel s. 8, note 5 og 6). Sådanne har aldrig optrådt før. Måske er det en ny praksis – og indtægtskilde – for sognets husfamilier, eller muligvis en ændret optællingspraksis, idet den slags husstande tidligere kan være angivet som 2 »familier«. Det er ikke muligt på grundlag af materialet at afgøre, hvilken forklaring der er den korrekte.

En anden forskel på de forskellige tællingers praksis er direkte bestemt af tællingslisternes ændrede 'hoved', hvor der i 1870 – og kun da – foruden erhvervsrubrikken som sagt findes en særskilt rubrik for »stilling i familien«. Derfor fremgår langt flere af slægts- og familieforbindelserne det år, samtidig med at de »logerende« bliver synlige. 1870 er således det år, hvor afvigelsen mellem det antal 3-generationsfamilier, folketællingen opregner, og det antal, jeg er kommet frem til i forløbsanalysen, er mindst. Men forskel er der alligevel – også det år.

Det ses også, at andelen af 3-generationsfamilier rent faktisk er højest i 1870. Det kunne tænkes at hænge sammen med, at der de andre år resteret flere familierelationer, som det ikke er lykkedes mig at identificere.

Men jeg tror, forklaringen i højere grad skal søges i befolkningstallet i forhold til antallet af huse. De to størrelser følges nogenlunde ad indtil 1850. De næste 10 år stiger befolkningstallet stærkere, men ikke så stærkt som huse-nes antal. Tiåret efter bliver der atter færre huse, mens folketallet stiger svagt indtil 1870 – for derefter også at falde.

Forholdstallet mellem sogneboere og huse er højest i 1870, hvilket kan have medført, at flere af den ældste generation bliver boende sammen med de unge, når de stifter bo.

Samtidig har jeg grund til at formode, at andelen af 3-generationsfamilier er kunstigt lav i 1860 – på grund af, at antallet af huse er kunstigt højt. I en af forløbsanalysens husstande viser det sig således, at to »familier«, som folketællingen 1870 har angivet at bo i samme hus – og som jeg regner for én husstand, idet overhovedet for de to familier er bror og søster – i 1860 er opført i hver sit hus, som ligger lige ved siden af hinanden i rækkefølgen, mens de samme to familier i 1850 er opført som én stor »familie«, i ét hus. Huse-nes rækkefølge i listerne de forskellige år tyder på, at husstanden bor samme sted i alle 20 år – hvor optællerne i 1860 har anført 2 adskilte huse, men de andre år kun ét hus.

I et andet lignende tilfælde fra forløbsanalysen ser en skomager og hans kone og børn ud til at bo i det samme hus fra 1834 til -50. I 1860 er ét af de ældre børn blevet gift og bliver registreret i et hus lige ved siden af faderen, som nu er enkemand og ser ud til at bo samme sted som før, mens disse 2 »familier« i 1870 er opført i samme hus.

Jeg opfatter disse 2 eksempler som udtryk for, at optællerne i 1860 flere steder har talt ét hus som 2, hvis der boede 2 »familier«, i det. Det kan også forklare, hvorfor antallet af huse falder mellem 1860 og -70, hvor folketallet stadig stiger. Og det kan ligeledes forklare det 'dyk' i andelen af 3-generationshusstande, som forekommer i 1860.

Foreløbig konklusion

Resultatet af at konfrontere den oprindelige tværnsnitsanalyse af Kyndbys beboere i 1870

med de mere fuldstændige personoplysninger – som jeg måtte indsamle som forberedelse til en forløbsanalyse af den samme befolkning – er, at sognets folketællingslister er en dårlig kilde til undersøgelser af husstandenes generationsvise sammensætning.

Det ser ud til, at de lokale optællere generelt har regnet beboerne i et hus for én husstand, hvis de var beslægtede. Men da de oftest kun anfører slægtsforbindelser i husstanden for ægtefæller og for forældre og deres ugifte børn, kan det ikke ses af folketællingslisten alene, om en husstand med forældre og børn, og derudover en »aftægtskone«, er en 3-generationsfamilie eller ej. Dertil må personernes familieforbindelser udredes nøjere.

Desuden giver optællernes dokumenterede praksis anledning til at se kritisk på de tilfælde, hvor de anfører 2 »familier« i ét hus. Hvis de to husstande er beslægtede, regner jeg dem for at være én husstand.

Et typisk eksempel fra sognet kan vise optællernes praksis: Sidse Jørgensen bor i 1860 i hus med sin søn og svigerdatter og deres 3 børn. Folketællingen nævner ikke slægtskabet, og Sidse, »aftægtsenke og almisselem« angives at bo i en husstand for sig. I 1870 bor familien stadig i samme hus. Men det år siger folketællingen, at Sidse er mor til husfaderen og bliver forsørgt af fattigvæsenet, og nu angives hele familien som én husstand (de allerfleste af disse tilfælde er unge børnefamilier med en bedstemor i huset).

Selv om folketællingen i 1870 som sagt er den bedste til at oplyse familieforbindelser, forrykker de nye personoplysninger alligevel resultatet om 3-generationsfamiliernes andel af sognets husfamilier det år fra 13% til 19%. Familier med gifte folk i 2 generationer (hvadenten der er børn i 3. generation eller ej) findes i alt i 23% af husenes husstande.

De nye oplysninger har derimod ikke ændret ved resultatet om gårdfamiliernes fordeling, idet folketællingen belyser gårdfolkernes familieforhold anderledes udtømmende. 25% af gårdene rummede 3-generationsfamilier i 1870. Og på gårdene var der ingen familier med 2 generationer voksne uden børn i 3. generation (det hænger sammen med, at børnene på gårdene blev boende læn-

gere hjemme – kun på én gård ud af 16 var der ingen hjemmeboende børn).

Tværsnitsundersøgelsen alene viste en forekomst af 3-generationsfamilier på gårdene, der var næsten dobbelt så høj som i husene. Men med de reviderede resultater, og hvis jeg søger efter familier med gifte folk i 2 generationer, viser det sig, at næsten lige så mange huse som gårde rummer gamle mennesker, der bor sammen med deres gifte børn. De ny resultater viser også, at 130 af alle sogneboerne – eller 28% – bor i familier med 2 generationer voksne ægtefolk, nemlig 29% af husfolkene og 26% af gårdfolkene.

Der er således ikke nogen nævnfærdig forskel mellem Kyndbys gård- og husfolk med hensyn til 3-generationsfamilier.

Den tilsyneladende forskel skyldtes dels, at folketællingen er mere lemfældig med at anføre husfolkernes familiale forhold end gårdfolkernes, og desuden, at jeg i lighed med andre undersøgelser oprindeligt kun søgte efter familier med 3 generationer i lige linie. Men arbejdet med sognets husstandskombinationer har gjort det klart, at familier med 2 generationer gifte folk bør klassificeres sammen med 3-generationsfamilierne. Da børn på gårdene generelt bliver boende hjemme længere end i husene, vil den slags 2-generationsfamilier næsten udelukkende forekomme i huse.

4. En forløbsanalyse af Kyndby gennem 1800-tallet

Formålet med forløbsanalysen var ikke (primært) at *korrigere* tværsnitsanalysens resultater som vist ovenfor, men derimod at undersøge husstandenes sammensætning over tid – for derefter at sammenholde resultaterne af de to analysemetoder.

Når jeg følger de 73 husstande i husene i 1870, fra 1834 til -80, viser det sig, at 39 af dem én eller flere gange i løbet af perioden har været 3-generationsfamilie eller bestået af (evt. tidligere) gifte i 2 generationer. Desuden har 7 andre husstande rummet andre slægtinge, så som børnebørn, nevøer og niecer, tanter eller søskende.

Da jeg ifølge sagens natur må spore husstandene gennem generationsskift, er det ikke altid den aktuelle husstand i 1870, der har (haft) en ældre generation i huset. Det kan også være overhovedets eller ægtefællens opvækstfamilie. Men resultatet betyder, at over halvdelen af husstandene i 1870 (63% i alt) rummer medlemmer, der er vokset op i familier, hvis sammensætning i perioder har været bredere end kernefamiliens.

Og det er vel at mærke minimumstal. Jeg har set bort fra eventuelle udvidede familier i folketællingerne før 1834, idet de ligger uden for den valgte periode. Og jeg har ikke medtaget opvækstfamiliernes sammensætning for de af husfolkene, der kommer fra en gård, ligesom jeg ikke har undersøgt de husstande i fremmede sogne, som de tilvandrede til Kyndby tidligere har været en del af. Det sidste har ikke kun betydning for de 29 familier, hvor både overhoved og ægtefælle er født uden for Kyndby, men også for det store flertal af familier, som kun har den ene ægtefælle født i sognet. Af de voksne er det således kun de *hjemmefødte*, der er vokset op i en *husfamilie*, hvis *opvækst* er indbefattet i analysen.

Endelig er det naturligvis ikke sikkert, at jeg har afsløret *alle* de eksisterende familieforbindinger, som folketællingen ikke nævner. F.eks. har det for 6 af de 36 plejebørn i materialet ikke været muligt at finde deres forældres navne. Følgelig har jeg ikke kunnet undersøge, om de eventuelt var beslægtet med plejefamilien.

Af alle 73 husstande i 1870 har 35 – eller 48% – på et tidspunkt i perioden bestået af 3 generationer i lige linie, mens 4 familier – 5% – en tid har været sammensat af 2 generationer ægtepar/enlige, men uden børn i 3. generation. 53% i alt har i forløbet haft en sammensætning med ægtepar i 2 generationer.

Forløbsundersøgelsen bekræfter mine overvejelser over familier med ægtepar i 2 generationer – som jeg nærmest har betragtet som 'fuldstændige' 3-generationsfamilier – idet alle 3 familier af den type i 1870 på et andet tidspunkt i forløbet optræder som 'fuldstændige' 3-generationsfamilie, de 2 af dem ved, at der på et tidspunkt *kommer* et barn i 3. generation.

At de 2 generationer af gifte folk kan betragtes som en fase i et 3-generationsforløb, ses også af, at ved den enkelte folketælling i 1870 er der 3 af disse familier sammen med 14 reelle 3-generationsfamilier. Men når man betragter tællingens husstande over tid, er der kun 4 2-generationsægtepar sammen med 35 3-generationsfamilier, altså en langt mindre andel af familier med gifte folk i 2 generationer i forhold til 3-generationsfamilier, når husstandenes forløb følges over en periode.

Fordelingen af husstande med en 3-generationshistorie

Som sagt har jeg ikke kunnet følge alle husstandene fra 1870 gennem hele perioden. Men for de 43 husstande alene, hvor nogle af medlemmerne kan genfindes som husboere lige fra 1834 (4 af dem dog kun til 1870), bliver andelen af 3-generationsfamilier højere – end de 53% for alle husstandene. 31 familier eller 72% af de 43 har på et eller flere tidspunkter været 3-generationsfamilie (eller ægtepar i 2 generationer).

7 af disse 43 familier har både overhoved og ægtefælle født i andre sogne. Af de øvrige 36 familier, som kan følges fra 1834 og frem, og hvis overhoved og/eller ægtefælle er født i Kyndby, er andelen af familier med 3-generationsforløb så høj som 78%, idet 28 af disse husstande på et tidspunkt har rummet 3 generationer eller ægtepar i 2.

Der er kun 4 familier, der har *både* overhoved og ægtefælle født i et hus i Kyndby sogn. De har alle 4 været 3-generationsfamilie på et tidspunkt.

Analysen viser således en forekomst af flergenerationsfamilier, der vokser med længden af den periode, husstanden kan følges igennem, samt med antallet af medlemmer af husstanden, der kan følges i perioden.

Spørgsmålet er da, om så godt som alle 73 husstande ville opvise en 3-generationsfase, hvis jeg havde kunnet følge *alle* beboerne fra 1870, og gennem *hele perioden*? Eller skiller husstandene med en 3-generationshistorie sig ud på andre måder end ved at være mere geografisk stabile end de øvrige husstande?

Husfamilier i Kyndby i forløbsundersøgelsen og i folketællingerne.

Folketællings-tal ¹	1834	1840	1845	1850	1860 ²	1870	1880
Befolkning i alt	375	380	387	416	459 ²	469	448
Ejendomme i alt	73	72	73	76	86 ²	81	80
– heraf huse	54	53	54	57	67	62	61
Hus- og inds.»familier«	55	62	65	70	85	77	72
– heraf i forløbsanalysen ³	33 ¹	39	43	51	67	77	57
– i % af alle »fam.« i huse	60%	63%	66%	73%	79%	100%	79%

(Kilder: Folketællingslister for Kyndby 1834 til 1880).

1. Denne tabel citerer folketællingernes egne tal, dog med åbenbare optællingsfejl rettet.

2. Tallene for 1860 er rettet, se Willert 1990, s. 42.

3. Da jeg bruger de ureviderede tal fra tællingerne uden at korrigerer for de 'dobbelt-husstande', som jeg i forløbsundersøgelsen vælger at regne for 1 husstand, afviger tallene her fra opgivelser andre steder.

4. Når antallet af familier i 1834 er 10 mindre end de 43 husstande, jeg kan følge lige fra det år, skyldes det, at nogle af husstandene i 1870 har fælles oprindelsesfamilie.

I de 39 familier med en 3-generationshistorie er der ifølge folketællingen i 1870 relativt flere overhoveder, der er »jordbrugere«, end i hele husbefolkningen, mens håndværkernes andel svarer til deres andel af befolkningen. Folketællingernes erhvervsangivelser er imidlertid så problematiske¹⁹, at de ikke kan bruges som grundlag for en opdeling af husfamilierne, undtagen med hensyn til håndværkere og handlende.

Derfor har jeg ved hjælp af matrikellister og -kort samt skattelister og realregistre²⁰ sammenstykket en del oplysninger om de forskellige huses jordbrug (hvor det større jordbrug i husene er bedst belyst).

For 22 husstande ud af 73 har det været muligt at slå fast, at de i 1870 har en jordlod på over 1/4 td. htk. til dyrkning.

17 af disse jorddyrkende familier kan – for et eller flere husstandsmedlemmers vedkommende – følges i et hus helt tilbage til 1834. Af alle 73 husstande kunne kun 43 følges i et hus så langt tilbage.

I alt 14 af de 22 husstande optræder på et eller andet tidspunkt i forløbet 1834–80 som 3-generationsfamilie (for alle 73 husstande var dette tilfældet for 35, mens 4 på et tidspunkt havde rummet ægtepar i 2 generationer).

Der er altså en tydelig sammenhæng mel-

lem det større jordbrug i husene, stabilitet i Kyndby og forekomsten af 3-generationsfamilier.

Betyder det, at jeg er landet i det sædvanlige problem for familierekonstitutionsanalyser²¹, at det kun er den mest stabile og dermed den mest velstående del af befolkningen, der kommer med i analysen, hvorved de fundne resultater bliver 'skæve' i forhold til hele befolkningen? Er det derfor, jeg finder så høj en andel af 3-generationsfamilier i forløbet?²²

For at undgå problemet har jeg netop valgt at undersøge et helt sogns husbefolkning og desuden også at opspore de personer, der er tilvandrede, via kirkebøgerne i de sogne, de kommer fra. Men jeg har ikke inddraget folketællinger fra andre sogne, kun undersøgt husstandenes sammensætning i de perioder, de boede i Kyndby.

Geografisk stabilitet

Ovenstående tabel viser, hvor stor en del af husstandene i Kyndbys folketællinger de forskellige år der er med i forløbsanalysen, og viser dermed noget om befolkningens stabilitet.

I betragtning af, at kun 40% af Kyndbys

21. Se Thestrup 1972, s. 3.

22. Den høje forekomst af 3-generationsfamilier i tværnsnitsundersøgelsen har ikke noget med dette problem at gøre, da undersøgelsen i 1870 netop dækker hele sognet.

19. Se Willert 1990, bilag III.

20. Se Willert 1990, s. 59–62 og s. 198f.

husfolk over 15 år (i 1870) er født i hjem-sognet²³, finder jeg det overraskende, at så stor en del af husfamilierne de forskellige år kan følges i forløbet. Helt tilbage i 1834 dækker undersøgelsen 3/5 af sognets husfamilier og i 1850 næsten 3/4.

For at undersøge, om forløbsanalysens population de forskellige år kan siges at være 'skæv' i forhold til hele sognets befolkning, har jeg for 1845 undersøgt fordelingen af husmatrikler mellem alle sognets beboere sammenholdt med fordelingen blandt de husstande, der er med i forløbsanalysen. Denne undersøgelse kan kun foretages for 1845, idet der for dette år findes en matrikelliste med brugernavne og størrelse på alle sognets matrikler, også de helt små.

Det viser sig da, at forløbsanalysens materiale fra 1845 rummer en større andel huse med over 1/4 td. htk., end hele sognet gør. Dette forhold kan ikke undre, det afspejler, at det ofte er de fattigste daglejerfamilier uden jord, der vandrer mest.

Men hvad betyder det for undersøgelsen, hvis de fattige og jordløse husfolk er underrepræsenteret blandt dem, jeg kan følge længst i forløbsanalysen?

Blandt de 22 familier med mere end 1/4 td. htk. jord, er der relativt flere med 3-generationserfaringer end af alle familierne, nemlig 64% mod 53%.

Men der er større forskel på forekomsten af familier med 3-generationsforløb mellem de geografisk stabile og de mindre stabile familier, nemlig 72% mod 53%.

Og andelen af familier med en 3-generationshistorie er stadig så høj som 48% blandt de 40 familier, for hvem jeg i 1870 *ikke* har kunnet fastslå et jordtilliggende på over 1/8 td. htk., og de fleste af disse har meget lidt eller slet ingen jord.

De helt jordfattige bor også i 3-generationsfamilier, og tallene tyder på, at familiens stabilitet betyder mere for husstandssammensætningen, end størrelsen af jordbruget gør.

Forskellen på hjemmefødte og tilvandrede familier

De 'Kyndby-stabile' familier er dem med flest 3-generationsfamilier i forløbet. Af de 43 husstande, jeg har genfundet som husboere lige fra 1834, havde 31 en 3-generationshistorie. De øvrige 8 familier med 3-generationserfaringer hører til de 30 familier, som først kan følges fra et senere tidspunkt, og hvor jeg højst har kunnet følge den ene ægtefælles opvækst.

Den ulige fordeling – 72% af 43 mod 27% af 30 – kan ikke undre. Med den høje giftealder og den tidlige dødsalder, som var almindelige i perioden, vil familier på fulde 3 generationer sjældent bestå længe ad gangen, og der vil gå forholdsvis lang tid, før næste 3-generationsmulighed opstår i samme familie.

Derfor vil chancen for at finde en 3-generationsfase i en *bestemt* husstands udvikling afhænge af længden af den periode, familien kan følges igennem.

Derimod skulle den *relative* forekomst af *tilfælde* af 3-generationskonstellationer være uafhængig af, hvor længe de enkelte husstande har kunnet følges, blot antallet af husstande er 'stort nok' (til at 'tilfældige hændelser' bliver udlignet).

Derfor har jeg regnet lidt mere på tallene ovenfor. De 43 familier, som jeg har fulgt helt fra 1834, optræder i de 7 undersøgte folketællinger som i alt 263 husstande i huse (og ikke som $39 \times 7 + 4 \times 6 = 297$ husstande, idet nogle af dem har fælles oprindelsesfamilie, og nogle kommer fra en gård), mens de 30 familier, der højst kan følges fra 1840, er repræsenteret gennem 88 husstande. 54 af de 263 husstande – eller 21% – er familier med gifte folk i 2 generationer og oftest børn i en tredje, mens det samme gælder for 11, eller 13%, af de 88 husstande.

Mens andelen af familier, der *på et eller andet tidspunkt* har været 3-generationsfamilie, er næsten 3 gange så stor for de familier, der findes som husboere i Kyndby i hele perioden, som for dem, der først kan følges fra senere, er forskellen mellem den første og den anden kategori ikke nær så stor, hvis vi ser på,

23. Willert 1990, s. 108.

hvor mange gange familierne i de to kategorier optræder som 3-generationshusstande i de undersøgte folketællinger – sat i forhold til, hvor mange gange de i alt optræder i folketællingerne.

Men der er trods alt en forskel – mellem 21% og 13% – på, hvor mange tilfælde af 3-generationshusstande der findes blandt de 'langvarige' og de 'kortvarige' familier. Det kunne skyldes 'tilfældige hændelser', men hænger snarere sammen med andre forskelle mellem de to kategorier af familier.

Der er ingen af de 30 familier, der kun findes i Kyndby i en kortere periode, hvor jeg har kunnet følge opvæksten for begge ægtefæller i forældregenerationen. Og 22 af de 30 familier har både overhovedet og dennes ægtefælle født udensogns – dvs. at familierne er tilvandrede – mens det samme kun gælder for 7 af de 43 familier, der kan følges fra 1834.

Det betyder, at der er flere grunde til at forvente en mindre forekomst af 3-generationsfamilier blandt de 'kortvarige' familier. Ikke bare kan familierne kun følges gennem et kortere spand af tid, men mange af dem er også vandret væk fra det sogn, hvor familiens 'bedsteforældre' bor (hvis de lever endnu).

Det første forhold afspejler sig i den lavere forekomst i det kortere forløb. Det andet forhold kan være årsagen til det relativt mindre samlede antal tilfælde i alle de kortere forløb tilsammen.

Af de 8 'kortvarige' familier med en 3-generationshistorie er der 5, som har begge forældre født udensogns – altså tilvandrede familier. Det er kun for 1 af de 5 tilvandrede familier, at 3-generationskonstellationen viser sig ved den første – i dette tilfælde også sidste – folketælling, hvor familien findes i Kyndby. Denne familie har altså 'bedsteforældrene med sig', da de flytter til Kyndby. De 4 andre bliver først til en 3-generationsfamilie ved senere folketællinger, når de tilvandrede selv er blevet gamle.

Det betyder, at 3-generationsmønsteret ofte blev brudt for det unge ægtepar, der slog sig ned i et fremmed sogn. Men det blev også tit genoptaget senere.

For Kyndbys huse har jeg konstateret en sammenhæng mellem størrelsen af en hus-

stands jordlod, stabiliteten i Kyndby og forekomsten af 3-generationsfamilier. Resultaterne her tyder for mig på, at det afgørende for forekomsten af 3-generationsfamilier er vandringsmønsteret (hvorvidt familiens overhoved og/eller dennes ægtefælle er født i sognet). En sådan slutning kan understøttes af de reviderede tværnsnitsresultater, hvor den oprindelige forskel på gårdfolk og husfolk 'forsvandt'. Denne korrektion har allerede antydnet, at det inden for datidens landbosamfund ikke er socialt lag eller erhvervsforhold, der er afgørende for forekomsten af 3-generationsfamilier.

Jeg stillede tidligere spørgsmålet, om alle husstandene ville vise sig at have 3-generationserfaringer, hvis jeg havde fulgt familierne også i de sogne, de er tilvandret fra. Men jeg tyder tallene i dette afsnit således, at de tilvandrede familier nok i alle tilfælde ville opvise en lavere andel end det flertal af familierne, hvor mindst én i forældregenerationen stammer fra Kyndby.

Kyndbys enlige gamle i 1870

Omkring halvdelen af Kyndbys husfamilier har på et tidspunkt rummet 3 generationer på én gang, og andelen er større for de familier, der har været længst i sognet.

Alligevel viste (de reviderede resultater af) tværnsnitsundersøgelsen, at der i 1870 var 4 Kyndbyboere, der boede helt alene i en husstand for sig. Deres gennemsnitsalder var 59 år. Det er væsentligt at få oplyst, om disse 4 har familie i sognet.

Den ene af de 4 bor i fattighuset i Kyndby. Ifølge folketællingen hedder hun »Sapofia Regina Graae, født Dillemand«, hun er 60 år, »skolelærerenke« og født i København. I 1860 boede hun også i fattighuset – sammen med sin mand, »indsidder og daglejer« Georg Andreas Graae.

Familiens skæbne bliver oplyst af H. P. Hansen, en efterfølger i mandens embede ca. 100 år senere. Graae var skolelærer i Krogstrup fra 1828–1851 og gift med Sophie Regine Dielemann.

»Både mand og hustru drak – den sidste ikke

mindst. Skolelærer Graae havde en skimlet hest. På denne skiftedes hans to drenge Caspar og Sophus, til at hente brændevin i Skibby eller Skuldelev Kro for at kvæge forældrenes tørstende ganer«. ²⁴

Graae blev afskediget i 1851, »hvorefter han flyttede til Kyndby«. ²⁵ Han er død i 1868, og H. P. Hansen meddeler, at enken senere flyttede til nabosognet, til en af sønnerne, der var husmand. Hun ender således med at bo hos den yngre generation.

Det samme gør en anden af de 4 enlige. Væversken Margrethe Sørensen er 49 år i 1870 og har været enke i 12 år. Hverken hun eller hendes mand var født i Kyndby. Manden var tjenestekarl, da de blev gift i 1844, 2 måneder efter at Margrethe havde født deres første barn. Straks efter næste skiftedag kom de til Kyndby. Margrethe føder 3 børn mere i ægteskabet, og året efter mandens død får hun et barn uden for ægteskab. 3 af hendes børn lever til konfirmationsalderen, og i 1880 er den ældste datter flyttet ind i huset til Margrethe, med mand og 2 små børn.

De sidste 2 enlige er daglejerer Niels Sørensen på 57 og Sidse Sørensen på 68, der er fattiglem.

Sidse er født i Kyndby, og hendes familie optræder i alle folketællingerne fra 1834 og frem. Hendes husstand hører til de 36 familier, der kan følges længst, og som har overhovedet og/eller ægtefællen født i sognet. Langt de fleste af disse familier har en 3-generationshistorie. Sidses husstand hører til de 8 familier, der ikke har det.

Hun er født i 1803 og har været gift 2 gange, sidst med Lars Hansen Trankilde fra Vallensbæk. Med ham har hun alle sine 5 børn, som alle lever til konfirmationsalderen. Sidse og Lars må være en af sognets fattigste familier. Lars betegnes som »almisselem« alerede i 1845 (i en alder af 45 år) og som »fattiglem« i 1850. Han dør i 1858.

Både i 1860 og -70 bor Sidse, »enke, fattiglem«, i et hus sammen med en familie med

små børn, begge gange anført i en husstand for sig.

Af hendes 5 børn er den mellemste datter, Karen Margrethe Hansen, i 1862 kommet tilbage til sognet fra Roskilde med mand og 2 børn, og i 1865 køber de en lille huslod til selveje – på under 1/8 td. htk.. I 1870 har Karen Margrethe og hendes mand 5 børn hjemme, men har alligevel en ung indsidderfamilie med et lille barn boende i huset.

Sidse har i hele sit ægteskab kun haft mand og børn i husstanden. Men hendes far var død, og hendes mor boede hos en søn, til hun døde. Og Sidses mand kom fra et fjernt sogn, så det kan ikke undre, at *hans* forældre ikke boede hos de unge. Til gengæld kommer hendes datter og svigersøn tilbage til sognet et par år efter, hun er blevet enke, og de køber endda hus med lidt jord. Men Sidse bliver boende alene. Der er ikke andre af hendes børn i Kyndby i 1870.

Niels Sørensen, den sidste af de enligt boende, viser sig at være bror til Sidse. Han er født i 1812 og overtager efter deres fars død dennes forholdsvis store matrikel på mellem 1/4 og 1/2 td. htk.. Niels har haft et helt andet familieførløb end Sidse. Han har haft sin mor boende de første 23 år af sit ægteskab. Han og konen har fået 7 børn i alt, og desuden har de haft forskellige plejebørn fra Niels' familie. I 1860 har ægteparret en gift datter boende, med samt en datterdatter.

Niels' kone dør i 1861. 4 af hendes 7 børn overlever hende. Men der er ingen af børnene – eller plejebørnene – tilbage i sognet i 1870, og i 1879 begår Niels selvmord ved at drukne sig.

Af Kyndbys 4 enlige i 1870 er der således kun 2, der vedbliver at bo alene, og kun den ene af dem har et barn boende i sognet.

28 sogneboere over 60 år i 1870

Men det er kun 2 af de samme 4 enlige, der i 1870 var over 60 år, den aldersgrænse, jeg har valgt til at definere 'gamle mennesker'. Af alle husbeboerne det år er der i alt 28 i aldersklassen. Heraf er de 15 stadig gift, mens de 13 er enker eller enkemænd. Tabellen viser, hvem de bor sammen med.

24. Hansen 1941, s. 168f.

25. Hansen 1941, s. 173.

Boformer i 1870 for Kyndbys 28 indbyggere over 60.
(G – gift, E – i enkestand, U – ugift).

Bosætning	Kvinder		Mænd		I alt	Heraf barnløse
	G	E	G	E		
Alene		2			2	–
Med yngre søster				1	1	1
»Logerende« hos en »familie«		1			1	?
Alene med ægtefælle	2		1		3	1
Med U børn og evt. ægt.		1	2		3	–
Med ægtef. og børnebørn	1		1		2	–
Med børn og svigerbørn	2		2		4	–
Med børn, svig. og børnebørn	2	5	2	3	12	–
I alt	7	9	8	4	28	2 el. 3
	16 kvinder		12 mænd			

(Kilder: Folketællingslisterne for Kyndby 1870, RA, samt mine resultater af forløbsanalysen)

Langt de fleste – ca. 2/3 – bor sammen med deres børn, over halvdelen bor sammen med en ægtefælle, mens 16 af 28 bor i husstande med ægtepar eller enlige i 2 generationer, heraf de 12 i 'fuldstændige' 3-generationsfamilier.

Begge de 2, der bor helt alene, har børn, og den ene, lærerenken flytter hen til et at børnene i løbet af 70'erne, mens Sidse, den anden, vedbliver at dele hus med en anden »familie«.

Jacob Pedersen på 63, der bor sammen med en langt yngre halvsøster, er enkemand og barnløs. Søsteren er også enke, hendes eneste levendefødte barn er 18 år i 1870 og tjenestepige på en gård i sognet.

Den enlige kvinde, der bor i en »familie« som »logerende«, er født i Sorø amt i 1788 og optræder første gang i Kyndby i 1860 – som enke og almisselem på fattiggården. Hun lader til at have levet i nabosognet. Jeg har ikke kunnet følge hende, men hun har ingen børn boende i Kyndby.

Af de 3, der bor alene med ægtefællen, har Kirsten Olsdatter på 60 år en mand på kun 42. Det er hendes andet ægteskab, men hun har aldrig født børn.

De to andre, ægteparret Lars Hansen og Ane Kirstine Pedersdatter, som er midt i 60'erne, har til gengæld fået 7 børn sammen. Men ingen af de 5 overlevende børn bor i Kyndby. Lars og Kirstine har siden i hvert

fald 1840 dyrket en af de få husmatrikler i sognet vurderet til over ½ td. htk. jord.

Det ægtepar, der blot har 2 børnebørn hos sig, har også fået mange børn. Men det eneste barn i Kyndby i 1870 er 24 år og tjenestepige i præstegården.

Af alle de 28 gamle i 1870 er det således kun Sidse Sørensen, der har et barn med egen husstand i sognet og ikke bor hos hende. 19 gamle bor sammen med deres – gifte eller ugifte – børn.

Knud Jacobsen kan tjene som et eksempel på gamle mennesker med små børn. Knuds første kone, Maren, døde i 1854, 51 år gammel og barnløs. Knud var lige så gammel, men giftede sig 10 uger efter Maren's død med Sophie på 21. I 1870 er Knud 66 år, Sophie er 36, og de har 4 småbørn hjemme, hvoraf den yngste bare er 1/2 år. Da Knud dør i 1879 – 75 år gammel – er hans yngste barn knap 4 år.

I 1870 er der foruden Knud 2 andre af sognets beboere over 60 år, der stadig bor sammen med ugifte børn. Det er et udtryk for datidens udbredte praksis med gentagne ægteskaber, hvor (også enker, men især) enkemænd ofte giftede sig meget hurtigt igen og ofte med langt yngre partnere²⁶ (og det er naturligvis kun for enkemændenes vedkom-

26. Se Stat. Tab. V.A.5, s. 102f.

mende, sådanne ægteskaber kan resultere i børn op i den høje alderdom).

Når H. C. Johansen i sin artikel om gamles bosætningsmønster²⁷ viser en tabel, der ud fra stikprøver fra folketællingerne 1787 og 1801 sammenholder antallet af gamle på over 60 år med, hvor mange af dem der boede sammen med deres gifte børn, savner jeg oplysninger i tabellen om, hvor mange af de gamle der stadig havde små børn så meget mere som Johansen i teksten omtaler denne mulighed. Det forekommer bagvendt at ville forklare »why so many old men chose not to stay with their married children« (min fremhævelse)²⁸, hvis disse mænd også havde uforsørgede, små børn i deres eget ægteskab.

Da de fleste kvinder i Kyndby får deres sidste barn, efter de er fyldt 40, er det ikke helt ualmindeligt, at kvinder (også uden gentagne giftermål) har ukonfirmerede børn og børnebørn samtidig. Men de bor sjældent sammen med begge kuld småbørn på én gang. I Grete Rungs omtalte studie af et gårdhushold, er det netop ofte et af de yngre børn, forældrene har aftægt hos.²⁹

Konklusion

Mens det oprindelige resultat af tværsnitsundersøgelsen viste, at kun 13% af husfamilierne i 1870 bestod af 3 generationer i lige linie, har forløbsanalysen afsløret, at ca. 3/4 af de familier, jeg kan følge lige fra 1834 op til 1870 eller -80, på et tidspunkt har rummet 2 generationer gifte folk, oftest med børn i 3. generation.

Der kan være flere grunde til, at der ikke optræder en 3-generationsfase ved ethvert generationsskift:

- forældrene kan være døde, før deres børn bliver gift.
- en af forældrene kan være i enkestand og have giftet sig med en yngre ægtefælle, eventuelt med små børn i husstanden.
- forældrene kan bo i et fremmed sogn.

27. 1977, s. 139.

28. Johansen 1977, s. 141.

29. 1974, s. 29.

- huskvinderne i Kyndby fødte i gennemsnit mellem 5 og 6 børn hver, med børnetal for den enkelte fra 0 til 14 børn.³⁰ Selv om kun 74% af børnene overlevede til konfirmationsalderen,³¹ havde gamle mennesker ofte flere voksne, gifte børn – og de kunne jo ikke bo hos dem allesammen!

Derfor slutter jeg, at det i Kyndby i 1800-tallet har været den helt almindelige praksis, også for de mest jordfattede af husfolkene, at gamle forældre boede sammen med deres børn, til de døde, ofte i en 3-generationsfamilie.

Denne slutning bekræftes af undersøgelsen af gamle menneskers boformer. Min undersøgelse viser desuden, at selv om unge menneskers vandringer ofte brød 3-generationsmønsteret, kunne praksis godt på et senere tidspunkt blive genoptaget af den samme familie.

Er Kyndby en undtagelse?

Men praksis har ikke nødvendigvis været så udbredt i hele Danmark, som den var i Kyndby (og muligvis også i Harbør?).

Kyndby er udvalgt som et sogn med stor afvandring til København sidst i århundredet. Sognet behøver ikke at være repræsentativt for situationen i Danmarks landdistrikter generelt, og på visse områder har jeg konstateret, at Kyndbyboerne var bedre stillet end husfolk i andre områder.

Godset Svanholm i nabosognet ejede tidligere al landsbyens jord, og først efter 1860 begyndte Svanholm at sælge jorden fra til selveje. I mandtalslisterne for Kyndby fra 1867 og 1870 står alle husfolk opført enten som »husfæster« eller »husejer«; jeg er kun én eneste gang stødt på en »huslejer« i Kyndby. Svanholm har åbenbart ikke fulgt den ellers almindelige praksis for godserne at konvertere deres fæstehuse til lejhuse med kort opsigelse, som kunne indbringe større afgifter. Og forløbsundersøgelsen har vist, at mange af de helt fattige husfamilier boede i det samme

30. Willert 1990, s. 239.

31. Willert 1990, s. 265.

hus, med den samme minimale jordlod, i flere generationer, undertiden gennem næsten hele 1800-tallet.

Min undersøgelse tyder på, at husfolkene i Kyndby har haft sikrere boligmæssige rammer end husfolk mange andre steder – hvilket kan have været en medvirkende årsag til, at så mange unge og gamle ægtepar kunne bo sammen.

Andre forskningsresultater

Men hvad enten Kyndbys husstandsstruktur adskiller sig fra gældende praksis i andre landdistrikter eller ej, må forholdet mellem resultaterne af tværnsnits- og forløbsanalysen få konsekvenser for tolkningen af andre historiske familieundersøgelser, der bygger på en analyse af befolkningstværsnit.

For det første bør familier med ægtepar i 2 generationer klassificeres sammen med 3-generationsfamilier.

For det andet er folketællingernes slægtskabsoplysninger ofte så mangelfulde, at tværnsnitsanalysens resultat bliver ukorrekt lavt.

For det tredje giver den procentvise forekomst af 3-generationsfamilier på et betemt, givet tidspunkt kun et dårligt indtryk af, hvor almindeligt det var for gamle mennesker at bo sammen med deres gifte børn. Det skyldes især, at 3-generationsfamilierne på grund af den høje vielsesalder og den lave dødsalder ofte kun bestod i et kort åremål. I et samfund af en sådan demografisk beskaffenhed kan der aldrig på en og samme tid bestå 3-generationsfamilier i mere end et mindretal af husstandene (det må i øvrigt være muligt at udregne statistisk, hvor stor den gennemsnitlige forekomst af 3-generationsfamilier ville være under 1800-tallets demografiske forhold, hvis alle gamle boede sammen med deres gifte børn – så ville vi have et 'maximalt' udtryk at sammenligne de fundne %-andele med). Selv om husstandene langt det meste af tiden var 1- eller 2-generationsfamilier, kan de fleste af dem godt til tider have rummet 3 generationer eller været udvidet med andre slægtninge. Et sådant cyklisk forløb kan ikke indfanges af

den statiske analyse, der bygger på befolkningstværsnit.

De første 2 problemer gav sig for Kyndbys vedkommende udtryk i, at det ureviderede tværnsnitsresultat viste, at gårdfolk langt oftere end husfolk boede i 3-generationsfamilier. Denne forskel stemte overens med andre forskeres resultater;³² men for Kyndbys vedkommende afslørede forløbsanalysen, at forskellen kun var tilsyneladende og blandt andet skyldtes, at kilderne registrerer gårdfolk mere omhyggeligt end husfolk.

I de rapporter, den omtalte Löfgren-artikel bygger på, er gårdfolkernes forhold undersøgt gennem dynamiske forløbsanalyser, husfolk (fiskerne på Harboør) derimod med statiske tværnsnitsanalyser. Da de to analysemetoder er så væsensforskellige, mener jeg ikke, man kan slutte noget ud fra en direkte sammenligning. Men som jeg allerede omtalte i afsnit 1, tyder en nøjere undersøgelse af tallene på, at der ikke er flere aftægtsfolk på gårdene, end i husene på Harboør.

Jeg sætter altså spørgsmålstegn ved, om der i 1800-tallet var nogen stor forskel på gård- og husfolks praksis med hensyn til 3-generationsfamilier.

Og jeg mener ikke, at tværnsnitsresultater – som f.eks. at kun 8 til 13% af landbosamfundets husstande i 1800-tallet var 3-generationsfamilier – siger ret meget om, hvor almindeligt det var for gamle mennesker at bo sammen med deres gifte børn – så længe vi ikke kender den 'maximale' forekomst. En lav andel i befolkningstværsnittet kan udmærket dække over en udbredt praksis.

Utrykte kilder

Landsarkivet for Sjælland – LAS

Kirkebøger 1735–1920 for Kyndby sogn, Horns herred, Frb. amt.

Kirkebøger fra forskellige tidspunkter inden for samme periode fra:

Frederiksborg amt, Horns herred: Gerlev sogn, Dråby, Ferslev, Krogstrup, Selsø, Skibby, Skuldelev, Vellerup og Ouro sogne.

32. Fx. Löfgren red. 1974, s. 59.

Frederiksborg amt, Ølstykke herred, Slagslunde sogn og Lyng-Fredensborg herred, Ude-Sundby sogn.

Roskilde amt, Sømme herred: Skt. Jørgensbjerg sogn og Ramsø herred, Rorup sogn. Voldborg herred: Sæby, Gershøj, Rye, Gevninge og Kirke-Hyllinge sogne. Ramme herred: Borup sogn, desuden Roskilde domsogn, Roskilde Jomfrukloster sogn og Vor Frue sogn, Roskilde by.

Holbæk amt, Løve herred: Sæby sogn. Fra Tuse herred Udby, Hagedsted og Mørkøv sogne, fra Merløse herred Sostrup, Sdr. Jernløse og Ågerup sogne samt fra Skipinge herred Særslev sogn.

Præstø amt, Stevns herred, Magleby sogn.

Sorø amt, Ottestrup sogn.

Folketællingslister for Kyndby 1787, 1801, 1834, 1840, 1845, 1850.

Realregister for Kyndby sogn, R19, ca. 1870–1950.

Horns Herred Realregister, 1857, R3.

Horns Herred, Afd. B, Nye Matricul ca. 1845.

Brandforsikringsprotokol for Horns Herred 1800–57.

Lokalhistorisk arkiv i Jægerspris kommune – LHAJ

Skema til *mandtalsliste* for Kyndby Krogstrup Commune 27.7. 1870.

Afskrift af mandtalsliste for samme kommune, 18.9.1867.

Rigsarkivet – RA

Folketællingslister for Kyndby 1860, 1870, 1880.

Pakken: Danmarks Statistik. Statistisk Departement. *Afgifter af Fæstegårde 1870*. Indberetning fra Frederiksborg amt 1870...

Pakkerne: Finansministeriets Statistiske Bureau. Skematiske indberetninger til oplysning om arbejder-befolkningens vilkår indsamlet i henhold til Indenrigsministeriets circulære 11.10.1872. Frederiksborg amt: Landdistrikter 1872–73 og Do. ...Frederiksborg amt: Byer

Matrikelarkivet – MA

Matrikelkort 1808 for Kyndby sogn, samt andre senere matrikelkort.

Citeret litteratur

Bøge Henriksen, Kirsten (1982): *Landarbejderklassen i Danmark ca. 1870–1900 – en lokalundersøgelse i Magleby sogn, Sorø amt*. Speciale ved Historisk Institut. Københavns Universitet 1982.

Christiansen, Palle O. og Hanne Mathiesen (1974): »Fiskere og bønder på Harboør« i Löfgren red. 1974.

Eklund Hansen, Anette (1982a): *Landarbejderfamiliens materielle vilkår ca. 1870–1900 og disses indflydelse på familiens størrelse og struktur, belyst ved et lokalstudie*. Speciale ved Historisk Institut. Københavns Universitet 1982.

Elklit, Jørgen (1969): *Folketællingen 1845*. Århus 1969.

Elklit, Jørgen (1977): »Husstandsstruktur i Danmark 1769 – ca. 1890« i *Fortid og Nutid* bind 27, 1977.

Hansen, H. P. (1941): *Blade af Kyndby og Krogstrup Sognes Historiebog*. Frederikssund 1941.

Johansen, H. C. (1975): *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*. Odense 1975.

Johansen, H. C. (1977): »The Position of the Old in the Rural Household in a Traditional Society« i *The Scandinavian Economic History Review* Vol. 24, 2, 1977.

Johansen, H. C. (1979): *En samfundsorganisation i opbrud 1700–1870*. Viborg 1979. Bind 4 af *Dansk Social Historie*.

Johansen, H. C. (red. 1976): *Studier i dansk befolkningshistorie 1750–1890*. Odense 1976.

Löfgren, Orvar (red. 1974): *Familie, hushold og produktion*. Brede 1974.

Nygård Larsen, Henning (1976): »Familie- og husstandsstrukturen på landet i det 18. århundrede« i H. C. Johansen red. 1976.

Rung, Grete (1974): »Gårdmænd og husmænd i Lystrup – en sjællandsk landsby« i Löfgren red. 1974.

Statistisk Tabelværk V.A.5: *Befolkningsforholdene i Danmark i det nittende århundrede*, Statistisk Tabelværk række V, litra A, nr. 5. Udgivet af Statens Statistiske Bureau ved M. Koefoed og A. Jensen. København 1905.

Thestrup, Poul (1972): »Methodological Problems of a Family Reconstitution Study in a Danish rural Parish before 1800« i *The Scandinavian Economic History Review* Vol. 20, 1972.

Willert, Hanne (1990): *Familier i et samfund i opbrud – jordfattige landbofamilier i 1800-tallet*. Magisterkonferens ved Institut for Kultursociologi. Københavns Universitet 1990.

Willert, Hanne (1991): *Store familier i små huse*. Akademisk Forlag. Kommer i 1991.